

Åndens formning

- præsentation af Kristian Kroman og hans filosofiske optegnelser

af cand.phil. Leon Jurnow

En gruppe unge regensianere stimlede sammen omkring det store lindetræ, som bredte sine løvfyldte grene ud midt i Regensgården.

"Skynd Jer ned!" råbte en student op imod det ene vindue i kollegiets fællestue - "Kristian skal til at holde foredrag!"

"Hvad skal det handle om?" lød det fra et andet vindue på den anden side af gården.

"Om operaen og Richard Wagners fremtidsmusik!" gjaldede et svar fra midten af den lille forsamling, som havde taget plads foran taleren.

På en stor hvid bænk, som til lejligheden var opstillet under lindetræet, stod den unge filosofistuderende Kristian Kroman med en lille notesbog i sin ene hånd, og gjorde sig klar til talen. Fra alle sider af gården kom nu studenter til, og med ét blev det ellers rolige Regensen forvandlet til en sydende heksekedel af aktivitet og forventning.

Kristian lukkede øjnene og hengav sig et kort øjeblik til den brusen af tale og latter, som pludselig omgav ham. Så løsnede han lidt på sin slipseknude, løftede den ene hånd for at få ørenlyd og begyndte så sit foredrag:

"Det er en bevæget Tid, vi leve i! Overalt røre Livets Kræfter sig mægtigt, Alt er i Strømning, intet steds er der Hvile! Det Gamle styrter sammen, Nyt bygges op! Det er en Overgangstid vi har for os!

Saaledes kan man med Rette tale nu; men saaledes sagde man ogsaa almindeligt, for et halvt Sekel tilbage. Ogsaa da brusede Livets Strømme mægtigt, men det var over andre Marker, de da væltede deres Bølger!

Skulde man med ét Ord angive Forskjellen, saa kunde man sige: Det var dengang det Skjønnes Idé, der var oppe; (...) nu er det det Godes. Dog maa dette som alle andre Slagord forstaas cum grano salis. Livet er aldrig abstrakt og kan aldrig puttes ind i et enkelt Begrebs Ramme, saalidt som Plantecellen i den virkelige Plante nogensinde er hel rund.(...)

Men som sagt: Det er cum grano salis, det gælder. Der er ogsaa Sidestrømninger i Tidsaanden, og et saadant Fænomen er det, jeg vilde dvæle lidt ved, nemlig Æstetikeren, Musikeren og Digteren Richard Wagner. Mens hele den øvrige Verden er sysselsat med det Godes Idé, optræder han som en Efterklang fra den svundne Periode. Skjønheden er for ham endnu Verdens Centrum; men det er ikke den forrige Tids Æstetik, han præker. Han vil selv farbrükere et splinternyt "Kunstwerk der Zukunft".(...)" (NkS. 685, 8°)

En skov af klappende hænder rejste sig, da Kristian noget tid senere endte sit foredrag. Overalt lød begejstrede tilråb, som lidt efter lidt samlede sig i et taktfast "Leve Kristian!" fra hele forsamlingen. "Leve Kristian! Leve Kristian!"

Kristian lod blikket glide hen over forsamlingen, idet han triumferende løftede en hånd og med et lille smæld lukkede sin notesbog.

Da jeg for kort tid siden åbnede denne lille notesbog, hvori Kroman havde nedfældet ovennævnte foredrag, og begyndte at læse hans ord om opera og Wagner, var det med samme begejstring, som hans studiekammerater på Regensen i 1873. Ikke så meget på grund af emnet - opera har altid gjort mig frygtelig rastløs - men fordi Kristian Kroman tilsyneladende allerede i sin studietid formåede at formidle sit stof på en utroligt medlevende og engageret måde. Pædagogiske og formidlingsmæssige kvalifikationer, som filosofistuderende senere skulle drage nytte af under deres immatrikulation på Københavns Universitet, og som vi andre den dag i dag fortsat kan nyde godt af, når vi giver os i kast med at læse en af Kromans filosofiske tekster.

Men der skulle efter foredraget på Regensen gå yderligere nogle år - og en hel del overvejelser og optegnelser - inden Kristian Kroman for alvor sprang ud som filosof og pædagog.

Biografisk skitse

Kristian Kroman blev født i Maribo d. 29. marts 1846. Han trådte sine barnesko i

Kristian Kroman (1846-1925)

Maribo Borgerskole og tog herefter lærereksamen på Jonstrup Seminarium 1865. Han virkede et årstid som huslærer på Lolland, men indså hurtigt, at han havde faglige ambitioner, som ikke blev indfriet gennem arbejdet som huslærer. Han drog derfor i 1866 - 20 år gammel - til København for at blive student.

Det var hovedsageligt fagene fysik og matematik, som havde den unge Kromans interesse. Men som for så mange andre af tidens studenter blev også Kromans møde med Søren Kierkegaards skrifter af afgørende betydning. Kroman nåede nemlig ved studiet af Kierkegaard frem til den erkendelse, at uanset hvilket fag man dyrker, så må udgangspunktet

altid være af filosofisk og psykologisk art. Efter sin studentereksamen i 1869 besluttede han sig derfor til at lade sig indskrive på det filosofiske studium ved Københavns Universitet.

I 1872 fik Kroman tildelt et kollegieværelse på Regensen, og de følgende år levede han i en sand glædesrus med filosofisk læsning og natlige diskussioner med studiekammeraterne. Og han spildte ikke tiden: 1874 blev han magister i filosofi og 1877 dr. phil. på en afhandling om *Den exakte Videnskabs Indlæg i Problemet om Sjælens Existens*. Herudover blev der også i 1871 tid til at besvare en af universitetets prisopgaver i æstetik - dog uden at opnå nogen pris. Kort sagt, så lagde Kristian Kroman en studieaktivitet for dagen, der ville få vor tids politikere og embedsmænd bag SU-reformen til at græde af lykke!

I sin studietid tjente Kroman til livets ophold - det daglige brød og den daglige bog - ved at tilbyde yngre studerende hjælp med eksamenslæsningen. Kroman fortsatte denne manuduktionsvirksomhed efter sin magistergrad, indtil han i 1883 blev tilbudt en midlertidig ansættelse som hjælpelærer ved Københavns Universitet. Kroman blev hurtigt docent, og da professor Sophus Heegaard uventet afgik ved

døden i foråret 1884, blev Kromann udpeget som hans efterfølger. I denne stilling virkede Kroman i 38 år - helt frem til 1922. Men herudover fungerede han tillige som docent i pædagogik på universitetet og var i årene 1886-99 Kulturministeriets pædagogiske konsulent.

Kristian Kroman døde i København d. 26. juli 1925, han blev 79 år gammel.

Filosofiske optegnelsesbøger

I 1925 erhvervede Det kongelige Biblioteks Håndskriftafdeling en lille samling optegnelsesbøger, som Kristian Kroman havde efterladt sig ved sin død. Samlingen, der opbevares under katalogsignaturen NkS 865, 8°, består af ialt 22 små hæfter, som indeholder en lang række af Kromans notater over læst litteratur, refleksioner over forskellige filosofiske problemstillinger samt en del mindre afhandlinger. Optegnelserne går helt tilbage til 1867 og åbner således en udmærket mulighed for at få et indblik i Kromans filosofiske dannelsesproces. Man kan via optegnelsesbøgerne så at sige træde tilbage ad de spor, som i sin tid ledte Kroman frem til det filosofiske tankeunivers, han docerede i universitetets auditorier og nedlagde i sine skrifter.

Af Kromans tidlige optegnelser kan man bl.a. følge den meget systematiske læsning af filosofihistorien, som han havde tænkt sig at indlede sit studium med. Kroman begynder således i stor stil med Thales, Anaximander, Anaximenes, Heraklit, Pythagoras osv., og noterer efterhånden, som læsningen skrider frem, omhyggeligt disse filosofers vigtigste tanker. Kroman opgiver dog ret hurtigt denne kronologiske fremgangsmåde i sin læsning. Måske har han kedet sig bravt blandt de førosokratiske filosoffer, eller også har han måske følt, at der ved denne meget grundige læsning var alt for langt frem til de filosoffer, som havde hans egentlige interesse. Hvor om alting er, da Kroman har læst om Empedokles og hans biologiske spekulationer, noterer han pludseligt i sin optegnelsesbog: "Jeg maa nok hellere tage fat på den nyere Tid." Og med et kæmpe spring hen over Platon og Aristoteles, middelalderen og renæssancen, kaster Kroman sig nu over den nyere tids filosoffer, og begynder med "den moderne filosofis fader" - René Descartes. Herefter går det så slag i slag gennem Leibniz og hans monadelære, John Locke og hans tanker om den menneskelige erkendelse og hovedpunkterne i David Humes etik m.m. Da Kroman i sin læsning når frem til Immanuel Kant begynder notaterne at blive mere udførlige end tidligere. De mange optegnelser under læsningen af *Kritik der reinen*

Kromann krævede streng videnskabelighed i filosofien. Begreber og teorier skulle revurderes og om nødvendigt revideres.

Vernunft, vidner således om Kromans optagethed af Kants teori om "den rene fornuft". En teori der jo bl.a. hævder, at det kun er muligt at etablere absolut sikker og nødvendig kundskab på områder, hvor den rene fornuft kan være os behjælpelig. Skal tingene først erfares, kan de ikke være genstand for absolut sikker og nødvendig kundskab, idet de derved vil overstige den rene fornufts ydeevne. Disse tanker blev et vigtigt afsæt for den unge Kromans filosofiske arbejde, og den 15. september 1870 noterer han da også følgende i sin optegnelsesbog: "Skal filosofien blive til noget, maa vi tilbage til Kant igjen og undersøge vor Viden."

Man kan af Kromans optegnelsesbøger se, at hans studier den følgende tid er tilrettelagt i dette spor, og i en lille

afhandling fra 1871, *Begrebet Videnskab*, udvikler han yderligere sine tanker:

"Man maa stedse gaae ud fra sin evige Bevidsthed. Det er det høieste Udgangspunkt. At gaa ud fra det Absolute er umuligt i absolut (deductiv) Forstand. Paa Grund af Bevidsthedens Indretning maa det theoretiske Menneske blive Videnskabsmand. Selvbevidstheden er Enhed og splittes ved at blive Bevidst om Andet i Mangfoldighed. Denne splid kan kun hæves ved at forene det Mangfoldige under én sidste Grund, der ogsaa optager os selv som Led (NB. Man kan kun deducere ud af sig selv; at deducere er at skabe. Man kan derfor kun deducere Matematik og Logik. Af Gud kan man ei deducere, naar man ei kjender ham absolut. Men maaske kan man reconstruere, ei construere. At *reconstruere* er at udlede Gyldigheden, at deducere er at udlede Enegyldigheden eller Tingene selv.) Men altsaa bliver Videnskabens Telos at begribe Tilværelsen, hvorved man atter begriber sig selv som Led og altsaa bedre kan udfylde sin Plads rettelig."

Dette leder ham så senere i afhandlingen videre frem til følgende:

"Al vor Viden om Virkeligheden maa grundes paa Erfaring. Men kan man saa bagefter *reconstruere*? Her opstaar den Skepsis: *Tanken kan kun Mekanik*, ei Dynamik (Kemi, Organik). Denne Sætning har enhver Filosof ubevidst lidt eller stridt for! Alle Tankens Grundsætninger ere mekaniske ($A=A$, $A+B>A$, $\frac{1}{2}A + \frac{1}{4}A + \frac{1}{4}A=A$, osv.). Derfor kan Tanken ei Kemi, endsige Organik. Dette er egentlig et Beviis for Guds Tilværelse og et Beviis for hvor meget Filosofien optager af Erfaringen; thi "der Mensch ist was er ist" er det hvad man kan komme til apriori. *Altsaa er det egentlig de exacte Videnskaber, der ere aprioriske, og Filosofien empirisk.*"

De mange optegnelser om den menneskelige tanke og begrebet videnskab skulle vise sig at blive nogle af spirerne til de hovedsynspunkter, som Kroman senere lod fuldt udspringe i sine erkendelsesteoretiske overvejelser.

Det var ikke kun studietiden, at Kroman sørgede for at have en notesbog inden for rækkevidde, i tilfælde af at en interessant tanke skulle melde sig. Han fortsatte gennem en stor del af livet med at tage fyldige notater under sit arbejde. Det dokumenterer Kromans optegnelsesbøger på Det kongelige Bibliotek, der dækker hans arbejde i årene frem til 1895.

Man kan af Kromans senere optegnelser bl.a. se, hvorledes disciplinen *etik* oftere og oftere dukker op i hans overvejelser. Allerede i 1875 udtrykte han i en optegnelse interesse for etiske problemstillinger: "Jeg maa da ogsaa undersøge, om der da ikke er en Bro fra Moral og Religion ind i Videnskaben om Sjælen. Skal Psychologien aflevere et Menneske som Ethiken kan bruge eller hvad?". Men det var først en del år senere, at Kroman for alvor tog dette filosofiske område op. Hans læsning i emnet intensiveredes, sideløbende med at hans personlige anskuelser udvikledes og blev mere markante. Det gik i en optegnelse fra 1887 bl.a. ud over kollegaen Harald Høffding og hans bog *Etik* fra samme år: „Høffdings Etik er en for mig interessant Bog. Men Definitioner eller streng Videnskabelighed er ikke Forfatterens Sag. Tidt er det hele allernærmest en opbyggelig Tale eller Præken."

Kroman ønskede - som vi senere skal se - bl.a. at gennemføre en revision inden for den del af etikken, man kalder metaetik. Metaetikken har til opgave at analysere og definere de ord, begreber, kategorier og argumenter, der benyttes i en etisk diskussion. Dette grundlag, mente Kroman, må ligge helt fast, før vi overhovedet kan gøre os nogen forhåbning om at blive i stand til at beskrive og analysere den etik,

der hersker i forskellige samfund, miljøer, historiske perioder osv. Mange af Kromans optegnelser er da også en kritik af tidligere tiders definitioner og et forsøg på at indkredse og opstille et nyt brugbart begrebsapparat.

Dette var således blot nogle få eksempler på det indblik i Kristian Kromans arbejdsproces og åndelige udvikling, som hans filosofiske optegnelsesbøger giver adgang til. Og tager man sig tid til at læse de 22 hæfter igennem, fremtræder lidt efter lidt hele det tankemæssige grundlag, hvorpå Kroman byggede sit filosofiske arbejde.

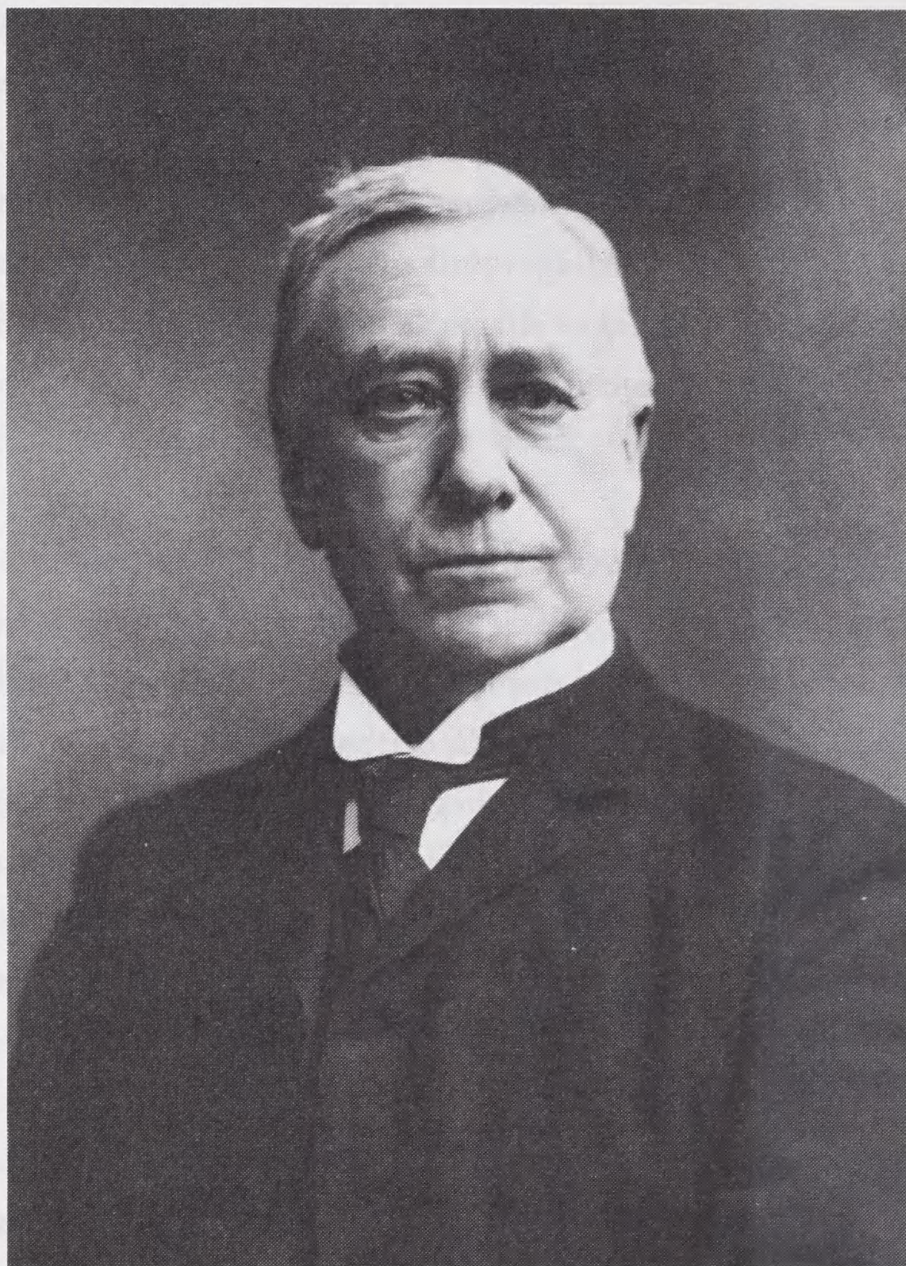
Kristian Kromans hovedværker

"Hvis jeg nogensinde laver en filosofisk Bog, skal den hedde *Videnskabelig Filosofi*, fordi den ikke foreslaar Andet end den kan bevise med Tanken (og Sandsen) altsaa mekanisk; modsat den fantastiske Filosofi, der forvexler Mulighed og Nødvendighed" - skriver Kroman i sin optegnelsesbog i 1871. Denne titel gav han nu aldrig nogen af sine bøger, men hans ønske om, at filosofi skulle underlægges strenge videnskabelige krav, blev bærende for hele hans filosofiske arbejde. Det ser vi tydeligt af hans optegnelsesbøger, og det får vi ligeledes bekræftet, når vi læser Kromans programartikel *Om Filosofiens Væsen og Betydning*, der blev offentliggjort i tidsskriftet *Vor Ungdom* i 1883. Her står der nemlig bl.a. følgende:

"Naar vi samle alle de Paastande, der ud fra uomtvistelige Udgangspunkter lade sig logisk garantere, saa faa vi en naturlig Gruppe af Paastande, og saa frembringe vi det, der kaldes Videnskab. Saa snart vi derimod overskride denne Grænse, forblende vi noget højst uensartet, og der er ikke nogen ny naturlig Grænse at standse ved; vi føres ud i den vildeste Subjektivitet. Det gaar derfor ikke an at stille slappere Fordringer til Filosofien end til de andre Videnskaber. Filosofien skal være logisk begrundet viden og have den logisk bundne Tanke og ikke den frie Fantasi eller den subjektive Følelse til sit Organ" (p. 442).

Kristian Kromans videnskabelige arbejde koncentrerede sig inden for fire overordnede områder: erkendelseslæren, etikken, psykologien og pædagogikken. Og blandt de mange afhandlinger, som Kroman skrev inden for disse områder, anses i dag særligt fire for hans egentlige hovedværker.

I doktordisputatsen fra 1877 - *Den exakte Videnskabs Indlæg i Problemet om Sjælens Existens* - ønskede Kroman at levere et bidrag til den psykologiske forskning

Kristian Kroman blev som ældre mere og mere optaget af etik og ønskede bl.a. at undersøge, om det er muligt at opstille en almen og almengyldig etik.

ved at stille spørgsmålet: har videnskaben bevist, at der er en sjæl til, eller har den bevist det modsatte? I et forsøg på at besvare dette spørgsmål vender Kroman sig ikke overraskende bl.a. mod Kant og hans behandling af sjæleproblemet i bøgerne *Träume eines Geistersehers* og *Kritik der reinen Vernunft*. Kroman måtte dog blive svar skyldig. Han nåede nemlig efter intense studier frem til den konklusion, at ingen ved hvad materie eller ånd i sidste instans er for noget, og derfor kan videnskaben hverken sige for eller imod i sagen. "Det Eneste, vi kunne gøre for at faa lidt større Klarhed i Sagen" - skriver Kroman afslutningsvis i sin undersøgelse - "ind-

skrænker sig til, at vi ganske vilkaarlig kunne beslutte: de og de Egenskaber kræver jeg af det, jeg skal kalde aandeligt! Eller vi kunne søge at komme efter, hvad Sprogbrugen, hvad den sædvanlige Bevidsthed forstaar ved Udtrykket Aand, skærpe de vage, forsigtige Grændser efter bedste Skjøn, og derpaa gjentage vort Spørgsmaal: Er Sjælen da et saadant Væsen? - men sikkert kun for paany at indse, at Svaret nødvendigvis maa blive det ubehagelige: Det véd jeg virkelig ikke!" (p. 169).

I 1882 tog Kroman i bogen *Kortfattet Tænke- og Sjælelære* tråden op fra disputatsen. Dels ville han med denne bog - drevet af kravet om streng videnskabelighed i filosofien - foretage en undersøgelse af det erkendelsesteoretiske grundlag, som han havde bygget sin disputats på. Dels ville han med bogen forsøge at trænge ind til en endnu dybere forståelse af det sjælelige. Det gjorde Kroman ved at opløse det menneskelige sjæleliv i tre grundformer: *erkendelseslivet*, *følelseslivet* og *viljeslivet*. Og efter en klar og præcis beskrivelse af disse enkelte elementer af sjælelivet, blev det Kromans pointe at vise, hvorledes det individuelle og særegne hos mennesket fremstår ved et sammenspil og en vekselvirkning disse elementer imellem. Bogen udmærker sig ved at være anskueligt disponeret og ved at være formuleret i et sprog, der gør det ellers svært tilgængelige stof let forståeligt. Her får vi virkelig Kromans pædagogiske talent for fuld udblæsning! Det er ikke noget under, at denne bog med sin afsmittende skriveglæde gik hen og blev lidt af en lærebogsmæssig "kioskbasket" i sin tid, og derfor udkom i adskillige udgaver.

Den guldmedalje, som Kroman måtte se sin næse gå forbi ved prisopgaven på Københavns Universitet 1871, fik han af Videnskabernes Selskab tildelt i 1882 for prisafhandlingen *Vor Naturerkjendelse, Bidrag til Matematikens og Fysikens Theori*. I denne afhandling - som blev sendt i trykken året efter - udvikler Kroman de erkendelsesteoretiske overvejelser, som vi så eksempler på i hans tidlige optegnelser. Kroman lægger i dette værk stor vægt på at skelne mellem de formale og de reale videnskaber, hvor kun de formale videnskaber, som bygger på objekter, vi selv har skabt ved definition (f.eks. logik og matematik), kan lede frem til sikker og streng erkendelse. Hvorimod de reale videnskaber (f.eks. historie og naturvidenskab), der støtter sig til erfaringen, kun kan blive tilnærmelser og sandsynligheder. I Kromans fortsatte undersøgelser af den menneskelige erkendelses veje og vilkår når han bl.a. frem til det metodiske hovedstykke: *årsagssætningen*. Og i den forbindelse kommer Kroman på kollisionskurs med sin store læremester Immanuel Kant: "*Kant glem-*

mer aldeles, at han i Følge sit eget Udsagn ikke er alene om at frembringe sit Forestillingsløb eller Fænomenverdenen, men at Numenerne ere medbestemmende Faktorer. Selv om han nu ogsaa havde sikker Garanti for, at han selv stedse virkede efter Aarsagsloven - hvad han i Øvrigt paa ingen Maade har -, saa var det dog dermed ingenlunde givet, at ogsaa Fænomenverdenen vilde følge denne Lov; thi Numenernes Medvirken kunde jo forstyrre Alt. Det er jo ingenlunde sikkert, at jeg faar min Baad i Havn, fordi jeg sætter rigtig Kurs; thi Strøm og Vind kunde gaa paatvers af min Vei" (p. 206).

Kroman når efter en grundig undersøgelse af årsagssætningens oprindelse og gyldighed frem til den teori, at denne sætning ikke er et resultat, men et postulat. Årsagssætningen er en urhypotese, som er fremkaldt af den erkendelsestrang, der er udsprunget af den menneskelige selvopholdelsesdrift.

Vor Naturerkjendelse er, trods sine 115 år på bagen, stadig et meget vægtigt bidrag til forståelsen af de erkendelsesteoretiske ideer, og skal som sådan anbefales enhver.

Den sidste bog, jeg vil fremhæve under denne korte præsentation af Kristian Kromans hovedværker, er *Begrebet „det etiske“* fra 1903. Som vi kunne se det af optegnelserne, var etik et område af filosofien, som længe havde haft hans bevågenhed. Og at der ligger mange års forstudier bag denne bog, vil være indlysende for enhver, der giver sig til at læse den.

Bogens undertitel, *Undersøgelser angaaende Muligheden af en Videnskabelig Etik*, fastslår fra starten Kromans ærinde. Han ønskede for det første at foretage en grundig opstramning af den vagt afgrænsede samling forestillinger og tanker, som han på daværende tidspunkt så indeholdt i det etiske begreb. Han ville således - i tråd med hele sit filosofiske virke - underlægge det etiske begreb de skærpede krav, som man må stille til et begreb i streng videnskabelig forstand. Herefter var det videre hans mål at undersøge, om det var muligt at opstille en almen og almengyldig etik - en *etisk lov* - som kunne udstikke ensartede og videnskabeligt begrundede retningslinier for den i ethvert tilfælde rette menneskelige handlen. Ikke nogen nem opgave, som man vil fornemme!

Kroman nåede i sin undersøgelse ikke desto mindre frem til et positivt resultat. Han mente, at en sådan etisk lov kunne få gyldighed, hvis den vel at mærke faldt sammen med individets *inderste væsen*: "For det første maa det da fremhæves, at

det etiske maa bestemmes alene ud fra, hvad Mennesket i Virkeligheden er, og ikke ud fra, hvad det antager, at det er. De forskellige Antagelser kunne maaske faa Indflydelse paa, hvorvidt Individet vil handle etisk eller ej, men ikke paa selve Begrebet det etiske, der jo maa defineres som det i Retning af Handlen med Menneskets inderste centrale Beskaffenhed overensstemmende" (p. 93).

Kroman havde planer om at lade disse mere principielle overvejelser om udformningsgrundlaget for en etik efterfølge af en beskrivelse vedrørende den anvendte etik. Desværre fik Kroman aldrig skrevet en sådan opfølgning - det kunne ellers have været interessant at se, hvorledes han havde tænkt sig sin videnskabelige etik ført ud i livet.

"Det Gamle styrter sammen, Nyt bygges op!" sagde Kroman i sit foredrag om Richard Wagner. Denne sætning skulle vise sig at blive karakteriserende for hele Kromans filosofiske arbejde. Kromans hovedærinde var nemlig, over alt andet, at forholde sig kritisk til filosofien. Begreber og teorier skulle *revurderes* og om nødvendigt *revideres*, og grundlaget for denne revision skulle ifølge Kroman være kravet om streng videnskabelighed. Det er med baggrund i disse bestræbelser, at Kromans tanker stadig er interessante at beskæftige sig med. Og det er i det hele taget Kromans kritiske ånd og formidlingsmæssige talent, som har givet hans værk tyngde og originalitet nok til at sikre ham en varig og velfortjent plads i den danske filosofi-historie.